

Svetozar Ilešič

Osnovne geografske poteze Savinjske Slovenije

Ko so mi ob sestavljanju programa za letošnje zborovanje slovenskih geografov v Velenju dali nalogo, naj v uvodnem referatu spregovorim nekaj besed o širokem makroregionalnem okviru kraja, v katerem bomo zborovali, sem bil dvakrat v zadregi. Najprej zato, ker se bojim, da je tako na kratko in na splošno težko povedati kaj novega in tehtnega, in potem zato, ker sem bil v dvomih, katerega makroregionalnega okvira naj se sploh držim.

Res se zdi na prvi pogled precej jasno, zakaj smo se odločili, da se tokrat sestanemo nekje v porečju Savinje. Pač zato, ker je savinjski predel edini izmed osnovnih predelov Slovenije, v katerem se doslej še nismo zbrali, čeprav se ne bi mogli obtožiti, da smo ga v novejšem geografskem raziskovanju pustili čisto ob strani, saj so se ga dokaj intenzivno lotili tisti naši mlajši geografi, ki so od tod doma ali pa so svoja terenska raziskovanja močno usmerili sem. Tudi v delovni program Inštituta za geografijo Univerze so ti kraji vključeni. Vse to se bo tako pokazalo v referatih, ki bodo sledili. Toda teže je povedati, kaj je tista poglobljena vez, ki daje Savinjski Sloveniji značaj osnovne makroregije v taki meri, da smo si jo izbrali za široki regionalni okvir našega zborovanja. Ali nas je k temu vabila tradicija hidrografskega opredeljevanja pokrajinskih enot ter smo imeli enostavno pred očmi tisti del Slovenije, ki se odmakna pa vodnem omrežju Savinje, ali pa je bila za nas tehtnejša makrogravitacijska družbeno-gospodarska privlačnost Celja ter smo se zato zatekli v okvir celjske družbenogeografske makroregije ali — praktičneje rečeno — celjskega okraja. Na srečo je večina Slovenije tako oblikovana, da se marsikje glavna hidrografska območja v glavnem ujemajo z družbeno-gravitacijskimi območji, kar velja še posebno za Savinjsko Slovenijo. Saj do nedavna meje celjskega okraja niso bile kaj dosti v neskladju z mejami savinjskega porečja. Razen manjšega neskladja pri Konjicah, kjer sega celjski okraj v Podravje, je bila pomembnejša izjema samo še Sotelsko, ki je hidrografsko izven savinjskega območja. Pač pa je močno neskladje nastalo, ko je bilo z razbitjem novomeškega okraja Spodnje slovensko Posavje priključeno k celjskemu okraju. Ker pa mora za naš geografski

čut ta priključitev šele v praksi dokazati svojo popolno prepričevalnost, bo pač ta predel ob Savi tudi na našem zborovanju ostal ob strani. Pri tem pa je morda dobro, da si takoj postavimo za nalogo, da ga na enem od bodočih zborovanj obiščemo posebej in podrobneje pretresemo njegovo posebno problematiko.

Če smo si torej za to našo uvodno geografsko karakteristiko izbrali kot osnovo Savinjsko področje s Sotelskim ali Posoteljem, bi se morda najprej vprašali, kakšna je njegova geografska vloga v okviru celotne Slovenije. Vsekakor je Savinjska Slovenija že po svoji orografski izoblikovanosti ena izmed osnovnih in najmarkantnejše izoblikovanih geografskih celic Slovenije, in to tistih, ki so obrnjene na vzhod, v kontinentalno notranjost. Kot taka je od nekdanjega pomenila prehod iz osrčja Posavske Slovenije, po starem Kranjske, v Podravsko Slovenijo, po starem Štajersko. Zato je bila in je še danes, čeprav je svojčas pripadala Štajerski, po svojih osnovnih življenjskih in kulturnih značilnostih nekako na pol kranjska, na pol štajerska. Vsekakor je imela s svojim kotlinskim osrčjem ter z bolj ali manj odprtimi hodniki, ki vodijo iz njega na jugozahod, severovzhod in severozahod, od nekdanjega svoje posebno prometno vlogo. Toda njen osrednji prometni tok, v bistvu interregionalnega ali tranzitnega značaja, ni pravzaprav nikdar šel v smeri njene osnovne reliefne osi, od zahoda na vzhod, temveč počez, od jugozahoda, od koder pripeljejo sem podolžne predalpske dolinske zveze iz Ljubljanske kotline, odnosno — širše zajeto — s sredozemskega obrobja čez Posojnska vrata, na severovzhod med pretrganimi odrastki Karavank proti Podravju, oziroma Podonavju. V regionalnem prometu pa je kotlinski značaj, ki ga ima Savinjska Slovenija v svojem osrčju, usmeril radialno koncentracijo prometa z vseh strani v tisti, jugovzhodni del kotlinskega osrčja pri Celju, kjer se hidrografska, pa tudi regionalno in lokalno prometno omrežje zbereta ob vstopu v ozko grlo, skozi katero Savinja zavije na jug.

Poskušajmo si zdaj v kratkem pregledu priključiti v spomin tiste med seboj različne pokrajinske elemente, to se pravi tipe geografskega okolja, ki jih hidrografska vez porečja

Savinje in osnovni gravitacijski vpliv Celja vezeta v nekakšno makroregionalno enoto. Med njimi prevladujejo elementi predalpske pokrajine, ki se le na skrajnem zahodu vzpno v pravi alpski svet, na vzhodu pa izzvene v subpanonske širine.

V svojem najbolj zahodnem delu zajema Slovenija še izrazit košček visokogorskega alpskega sveta. To so prave Savinjske Alpe (tokrat res prav nič „Kamniške“) s svojimi slikovitimi „dolinami“ in „koti“, z vso resno problematiko svojih samotnih kmetij in neizprosnega zatona starih življenjskih oblik, s pozitivnim namdomestilom, ki ga v tamošnje gospodarsko dejavnost prinašata gozd in turizem, ki pa bosta prišla prav do veljave šele, kadar bo dokončno premagana še vedno močna prometna odročnost te naše alpske pokrajine.

Vzhodno od tod se svet zniža, razleze in odpre v izrazite predalpske pokrajine. Da smo uporabili besedo v množini, je več ko na mestu. Zakaj predalpski svet je, podobno kakor ob Savi, tudi ob Savinji v podrobnem dokaj različen. Preden se dokončno odpre v široko kotlino Spodnje Savinjske doline, ki pa je sama, podobno kot Ljubljanska, še vedno izrazito predalpska, zajema še sredogorsko-hribovito Savinjsko predgorje, po vmesnih dolinskih brazdah ter kotlinskih celicah razkosano na več skupin. Te brazde in celice, ki so se izoblikovale v dokaj individualizirane pokrajinske subregije, so Gornograjsko ali Zadrebčka dolina, Zgornja Savinjska dolina v ožjem smislu (nekako od Luč do Mozirja) ter Šaleška dolina (Velenjska kotlina). Gozd in turizem v prvih dveh, pa — če naj rabim ta izraz — „fignitizacija“ gospodarstva v tretji, z njo pa tudi tam turizem, pomenijo osnove nadaljnega geografskega individualiziranja teh celic. Pri tem pa ostajajo močno ob strani dokaj visoke gorske pregraje med njimi in njihova, s samotnimi kmetijami in zaselki posejana prigorja ter doživljajo izrazite dezagrarizacijske in depopulacijske procese. Kar kličejo po temeljnih proučitvah, ki naj bi pomagale pokazati njihovo nadaljnjo pot. To velja za gozdno Menino z nižjim podaljškom v Dobrovljah, velja za Rogaško hribovje z njegovim prigorjem, velja za Golte in Smrekovško hribovje z njunim prigorjem, pa tudi za svet onstran Šaleške doline, to je za južno prigorje Uršlje, ki bi ga lahko primerno imenovali Zavodenjsko (ali Zavodenjsko-slémensko) prigorje.

Ko se navedene celice in brazde na široko odpro v kotlinsko osrčje Savinjskega, v Spodnjo Savinjsko dolino, ki zre na vzhodu že skozi široko okno na subpanonsko stran, pa hribovitih okvirjev še ni konec, samo razmaknejo se. Na jugu je to tipično predalpsko Posavsko hribovje z vsemi svojimi značilnostmi, z menjavo dolomitnih vrhov in zložnejših paleozojskih slemen ter z vmesnimi strmimi dolinami, ponekod pa tudi terciarnimi premogonosnimi lečami. Hribovje se s svojimi zmeraj bolj razdrobljenimi in

osamelimi odrastki vriva daleč v subpanonski gričevnati svet proti Sotli. Na severu pa spremlja kotlino v nadaljevanju Karavank Vitanjsko-konjiško hribovje s širokim Ponikevsko-dobrnskim prigorjem. Levi pritoki Savinje so se zajedli daleč nazaj skozi prigorje (Ložnica, Pirešica), deloma tudi skozi samo hribovje (Hudinja, Frankolovski potok) do vnožja Pohorja. S tem so odprli na to stran prometna vrata, pri tem pa niso še utegnili, da bi svoje struge uravnovesili tako, da bi se ob naraslih vodah ne pokazale še nedorasle svoji nalogi in bi ne prinašale kotlinskemu osrčju okrog Celja povenjskih nesreč.

Vzhodno od Celjske kotline se predalpski savinjski svet vedno bolj prepleta s subpanonskim svetom ter se izgublja med njim. Začne se pokrajina nizkih hribov in gričev, z vinskimi goricami v posebno ugodnih legah, z gozdovi po severnih straneh ter s travniki in lokami po zasedimentiranih dolinah. Njena regionalne razčlenitve je kaj labilna. Subpanonske poteze najmočnejše prevladajo na ožjem Soteljskem (Posotelju), od koder se po Voglajnskem podolju močno raztegnejo prav do Celja. Z vinskimi goricami se najjasneje zarežejo v pokrajinsko lice v Boško-rogaškem prigorju, s katerim se tu svet iz t. im. Rogaško-šmarskega podolja, kjer je prehod z gornje Sotle na Voglajno, vzpne v gozdno pregrajo Boškega hribovja. Malo bolj vstran od Voglajne in Sotle proti Savi in proti spodnji Savinji, ki se je pod Celjem zajedla v svojo značilno „Deber“, vodečo mimo Laškega proti Sovodnji pri Zidanem mostu, pa je ostala močno vstran od prometnih tokov, ki jih je v Debrin in v Rogaško-šmarskem podolju poživila železniška doba, pokrajina, kjer se tako v narodi kot v gospodarski izrabi tal nekam enakomerno mešajo subalpski in subpanonski elementi. Zadnji čas jo navadno imenujemo Kozjansko.

Ko smo tako bežno preleteli pokrajinske sestavne dele Savinjske Slovenije, pa tudi v tej kratki uvodni karakteristiki ne moremo in ne smemo mimo njene današnje družbeno-geografske strukture. Ne utegnemo seveda posegati v karakteristiko posameznih področij. Za glavna med njimi je to tako in tako naloga podrobnejših referatov, ki bodo sledili. Dotaknemo naj se samo vprašanja, kakšno stopnjo gospodarsko-funkcijske enotnosti oziroma čvrstosti notranje gospodarsko-funkcijske povezave je dosegla ta makroregija Slovenije kot celota. Teh nekaj stavkov naj bo le pobuda za nadaljnjo podrobno proučevanje družbeno-geografskih problemov ob Savinji, ki je pač tudi eden izmed glavnih namenov našega velenjskega zborovanja.

Z ožjega vidika današnjega prometnega omrežja samega po sebi je Savinjska Slovenija vsekakor presenetljivo čvrsta enota s težiščem v svojem osnovnem vozlišču v Celju. Ta enotnost današnjega prometnega omrežja je v določenem

smislu celo negativna. To velja zlasti za primer turističnega in gozdarskega predela na Zgornjem Savinjskem, ki ga zavirajo v razvoju njegove neugodne prometne zveze z Ljubljano, v dobi avtomobilskega prometa pa tudi kaj slabe neposredne zveze z Zagrebom. Izgradnja boljših zvez, zlasti cestnih, v ti dve nadvse pomembni gravitacijski smeri, je nujna. Ni pa dvoma, da bo zlasti na obrobju občutno razrahljala čvrstost povezave s celjskim gravitacijskim centrom. Saj že današnja gravitacija proti Celju, če jo pojmuje mo širše, kompleksno in ne samo z vidika trenutnega prometnega omrežja, na obrobju Savinjskega marsikje šepa. Ponekod šepa že od nekdaj, drugod pa je pričela šepati zadnji čas. Če spet izvzamemo Spodnje slovensko Posavje, priključeno pred kratkim celjskemu okraju, bi bila gravitacija k Celju brez administrativne „pomoči“ (vključitve v celjski okraj) kakor doslej še naprej močno problematična tudi na spodnjem Sotelskem. Na področju okrog Konjic se privlačnost Celja močno prekriva s privlačnostjo močnejšega mariborskega žarišča. Pa tudi Zgornji Savinjski dolini se že zdaj, ko so cestne zveze na ljubljansko stran še dolge in slabe, pojavljajo značilni neposredni tokovi proti Ljubljani. Njihov najznačilnejši simptom je delovna sila, ki iz teh krajev dnevno potuje z avtobusi v ljubljanski Litostroj.

Za konec se še povprašajmo, koliko je enotna tudi siceršnja notranja kompleksno-funkcijska struktura Savinjske Slovenije in v koliko je v njej zares čvrsta vodilna vloga Celja. Če ne sodimo samo po površnem videzu, brž tudi spoznamo, da Celje s tega vidika ni bilo in ni za vso Savinjsko Slovenijo tako močno srce s tako koncentriranim pogonom, kakor bi morda pričakovali. Ze v svoji svoječasni shemi ekonomsko-geografske regionalizacije Slovenije sem moral brez vseh pomislekov podčrtati, kako se je pred-

vsem Šaleško ali Velenjsko področje oblikovalo v samostojno področje mezoregionalne stopnje, čigar lastne osnovne funkcije imajo s Celjem kaj malo opravka. Tudi gozdarska in turistična Zgornja Savinjska dolina z Zadrebško dolino vred krepi svojo posebno produkcijsko funkcijo, ki presega okvire navezanosti na Celje in jih bo presegla še krepkeje, ko se bo izboljšala prometna povezava na ljubljansko stran. Prav tako je očitno, da je vsa Spodnja Savinjska dolina zahodno od Celja, oziroma od Žalca, razvila svojo gospodarsko prosperiteto, oprto na hmeljarstvo in na drobno podeželsko industrijo, dokaj ali povsem neodvisno od Celja. Marsikattera nekdanja vas je tam dobila svojo lastno močno neagrarno funkcijo ter je daleč od tega, da bi se preobrazila v „spalno naselje“ za Celje. Funkcijska samoniklost tega področja se kaže tem bolj, čim bolj ugaša v prometu absolutna prevlada železnice in s tem slabi privlačnost celjskega železniškega vozlišča. Nekakšno ekonomsko geografsko individualnost brez prepričevalne navezanosti na Celje, pomeni tudi Kozjansko s spodnjim Sotelskim, čeprav je ta individualnost bolj negativnega značaja, saj je posledica prometne odročnosti teh krajev, ležečih doslej na gospodarsko najbolj odmaknjeni periferiji ne samo Savinjske, temveč tudi skoraj vse Slovenije.

Teh nekaj besed naj služi za uvod k referatom, ki so jih pripravili drugi, v podrobnem mnogo boljši poznavalci krajev, sredi katerih zborujemo. Služijo naj tudi za pobudo, da ti poznavalci, ti naši regionalni specialisti-geografi, okrepljeni še z novimi, nadaljujejo čim smotrnejše in čim bolj skladno svoje dosedanje raziskovalno delo ter s tem prispevajo k osnovam nadaljnjega usmerjanja družbeno-gospodarskega razvoja v svetu ob Savinji in njenih pritokih.

Igor Vrišer

Problemi modernega urejevanja mest

(na primeru Velenja)

Obdobje po osvoboditvi pomeni za jugoslovanska mesta periodo izrednega razvoja in intenzivne preobrazbe. Še nikoli doslej niso mesta na teritoriju Jugoslavije doživljala tako temeljite in vsestranske spremembe. Nagel razvoj proizvodjalnih sredstev in uvajanje socialističnega družbenega sistema sta omogočila, da je pričela naša domovina tudi na področju urbanizacije dohitevati razvitejšo države.

Pospešena urbanizacija se je pokazala na dva načina: v rasti novih mest in v temeljiti ter vsestranski preobrazbi starih, že obstoječih urbanskih naselij. Povsem novih mest je nastalo razmeroma malo; to so Nova Gorica, Titograd, Ploče, Novi Travnik, Litva, Kidričevo in še nekatera

druga. Veliko več je primerov, da so v bližini že obstoječih naselij nastala nova naselja, četrti ali predmestja, ki so povsem preobrazila mesto. Takšnih primerov je vse polno; naj navedemo le nekatere bolj znane: Novi Sisak, Sevojno pri Titovem Užicu, Jugoturbina pri Karlovcu, Labin in Podlabin, Zenica, Kraljevo, Loznica, Kakanj, Gorazde, Lukavac, Dolnja Lendava, Čečovje na Ravnah, Semedela pri Kopru itd. V ta tip urbanskih naselij sodi tudi Velenje. Pri nekaterih mestih se je odvijala preobrazba na podlagi rekonstrukcije. Stara mestna področja, zazidana s slabimi in malovrednimi zgradbami, so porušili in na mesto njih zgradili moderna poslopja in sodobno prometno omrežje. Kot primer naj nave-